

УДК 82.0+177.61+128

Віра Гуменна, Руслана Мельникова

ЕРОС І ТАНАТОС У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті досліджується своєрідність осмислення вічної проблеми любові — смерті у контексті європейської літератури, розглядаються тематологічні виміри різних за жанровими ознаками творів.

Ключові слова: *ерос, танатос, історико-типологічний, ліричний, сюжет, художнє осмислення, антивоєнний, фатум, вічні теми.*

В статье исследуется своеобразие осмысления вечной проблемы любовь — смерть в контексте европейской литературы, рассматриваются тематологические измерения различных по жанровым признакам произведений.

Ключевые слова: *эрос, танатос, историко-типологический, лирический, сюжет, художественное осмысление, антивоенный, фатум, вечные темы.*

The article peculiarities of thinking of eternal problem love — death in the context of European literature in the article are explored? the thematic measurements of different genre features of works are investigated.

Key words: *love, death, historical-typological, lyrical plot, art thinking, antiwar, fate, eternal themes.*

Ерос і Танатос у світовій літературі, у широкому розумінні цих понять, осмислювались як вічні теми. Починаючи з гомерівських поем і трагедій Есхіла, Софокла та Евріпіда і закінчуючи творами письменників-класиків ХХ століття (Фолкнер, Хемінгуей, Роллан, Т. Манн, Моріак та ін.), ця тема трактувалася в різних вимірах: етичному, філософському, художньому, релігійному, етнографічному.

Цікаві філософські роздуми про Ерос і Танатос знаходимо у статті Водолагіна О. «Любовь и смерть в понимании В. В. Розанова». Виявляється, що в єгиптян не було слова смерті, «яким вони могли б виразити: «людина померла». Відчуваючи певну «безсилість назвати смерть «вони говорили замість цього про «вихід із дня», про відправлення покійного в подорож. «То була якась захоплююча гра в смерть» [1, с. 111].

Розмірковуючи про фатум у любові Розанов, писав: «Любов — це завжди саме зустріч двох, із яких один уже давно був

узятий «із ребра другого». Зустрічаючись у коханні, ми знову зустрічаємось, бо колись давно знали один одного» [1, с. 111].

Сама назва статті окреслює замисел авторів: показати своєрідність діалектичного зв'язку Ероса і Танатоса у структурі творів окремих письменників у світлі вічного — життя і смерті.

Якщо у романтичних мріях закоханих все закінчується прекрасно, то у справжньому житті живому почуттю протистоять темні забобони і злі пристрасті. Саме це яскраво і талановито показано у першій трагедії Шекспіра «Ромео і Джульєтта». Трагедія чистого і великого почуття зіштовхується з нелюдським світом. Ворожнеча двох родів, кровна помста стали на перешкоді живого кохання між юнаком і дівчиною. Врешті-решт вони гинуть, але не розлучаються, бо вмирають разом. Їх любов торжествує в смерті. Але Шекспір стверджує точку зору, згідно з якою любов повинна торжествувати в житті.

Сюжет трагедії має свої витоки. Ще в «Метаморфозах» Овідія знаходимо повість про Піраме і Тісбе, про двох закоханих, яких розділила сімейна ворожнеча і які поєдналися в смерті. Пізніше в Італії була написана новела на цю тему, а в Англії, ще до Шекспіра, — поема і драма про любов Ромео і Джульєтти.

У своїй трагедії Шекспір переосмислив текст старої драми. І в епоху Відродження в його трагедії з'явилися нові думки, герої і сцени. Митець виразив через відомі образи ренесансні віяння, нові ідеї і нові форми. Самі закохані роблять вибір на користь власної природної сутності та нехтують своїм офіційним статусом у суспільстві: для них не суттєве те, що між їхніми родинами існує ворожнеча. Шекспір розкриває вищість природної сутності людини через найприродніше почуття — кохання. Бурхливе і прекрасне почуття спонукає закоханих до активних дій. Саме в коханні виражається пафос звільнення людини від старих догм. Автор стверджує, що зовнішні чи загальноновизнані риси людини не тотожні її внутрішній сутності.

Навряд чи можна погодитись з точкою зору відомих компаративістів (Азар, Кроче) в тому, що тематологія ігнорує

послідовні зв'язки і значення традицій в літературі. І тут ми цілком розділяємо точку зору Олександра Діми, який стверджував: «Справді наукове дослідження такого типу не може обійтися без уважного вивчення традиційних ліній теми, того, що зв'яже між собою твори впродовж віків, а також без виявлення специфічного, неповторного характеру кожного твору з урахуванням історичних умов, в яких воно виникло» [5, с. 100].

Дійсно, звернення до певної теми свідчить про особливості ідеологічної позиції автора, отже, елементи переосмислення і трансформації наявні з самого початку у творчому процесі. Таким чином, теми є необхідним відправним імпульсом, що цікавлять дослідників.

Ідейним спрямуванням, близьким до трагедії «Ромео і Джульєтта» є повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». Художня тканина обох творів відзначається глибоким філософським підтекстом, злободенністю проблематики, вмінням порушити актуальні морально-етичні аспекти, що становлять загальнолюдський інтерес. У повісті виявляється тісний зв'язок художника з суспільною психологією часу. Трагічно обривається чисте кохання Івана і Марічки. На перешкоді їх щастю стояла кровна ворожнеча родів, Палійчуків і Гутенюків (як і в Шекспіра).

М. Коцюбинський творчо використовує фольклорну стицію, надаючи народнопоетичному матеріалу своє художнє і філософське осмислення. Повість пронизує поетична і печальна розповідь про любов і смерть. Повість закінчується трагічним пафосом: «Під вікнами сумно ридали трембіти» [6, с. 183]. Герої гинуть, Танатос торжествує. Відтворюючи природну силу великого кохання, М. Коцюбинський шукає його витoki в таїнстві життя, таїнстві людської душі. Митець стверджує неймовірну жадобу добра в людях через їх глибинні почуття. До таких міркувань приходили українські письменники у своїх творах, у яких поєднувались ознаки реалізму з романтизмом: «Лісова пісня» Лесі Українки, «У неділю рано зілля копала» О. Кобилянської, «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського та ін.

У трагедії Шекспіра і повісті М. Коцюбинського страх перед смертю не змінює у героїв ставлення до життя. Аспект святості не стає визначальним у трактуванні категорії смерті. Але смерть постає як єдина можливість звільнитись від життєвих страждань, спричинених не лише коханням.

Саме ця теза стала домінуючою в романах Т. Гарді «Тесс із роду д'Ербервіллів» і П. Мирного «Повія». Дійсно, великий художник, якщо він у всій складності показує напружені суперечності в суспільстві, не може не відобразити і трагічних відчуттів. Адже суб'єктивне є формою відтворення об'єктивного (про це свідчать вказані романи).

Аналізовані твори обох авторів охоплюють значну кількість проблем особистого і суспільного життя і мають яскраво виражені риси жанрової синтетичності. В них — у певній пропорції завжди наявний епічний елемент, поєднаний з ліричними і драматичними компонентами.

Проблема народності має принципове значення для розуміння особливостей реалістичної майстерності обох письменників. Їх народність відзначається не лише тим, що вони змальовують у своїх творах яскраві народні характери, картини повсякденного життя народу і його праці. Спостерігаючи за змінами в суспільному житті сучасної їм епохи, Панаас Мирний і Томас Гарді в особистому житті своїх героїв відобразили типові риси соціальних катаклізмів. Тому, здавалось би, локальна «сільська» тема творчості обох митців стала об'єктом висвітлення значного комплексу соціально-політичних проблем [1, с. 15].

В сюжеті роману «Тесс із роду д'Ербервіллів» внесені мотиви, що розширюють межі головної теми, в той же час здатні скорегувати перспективу, що реально може стати фаталістичним. Так, у романі помітна перебільшена роль випадку в житті людей (наприклад, зустрічі Тесс з Алеком, що стають вирішальними в її житті, трагічне непорозуміння з листом Тесс до Енджела напередодні їх вінчання тощо). Тому Тесс показана не лише як жертва обставин, а й як жертва року. Крім того, легенда про карету д'Ербервіллів входить у події, освітлює їх таємничим відблиском.

Все-таки не слід перебільшувати роль цих мотивів, бо вони часто є лише фантастичною формою, в яку трансформується реалістичний задум письменника (напрошується аналогія з відомим романом Бальзака («Шагренева шкіра»). Не можна не помітити гіркої іронії в тій послідовності, з якою автор говорить про Тесс як про спадкоємицю лицарів-феодалів [4, с. 16].

У цьому романі помітні зв'язки Т. Гарді з реалістичними традиціями англійської літератури та особливо з прозою Діккенса. Вона проявляється і в напруженому інтересі до духовної сутності людини і проблемах моралі, і в його повазі до зневаженої маленької людини.

Аналізований роман полемічний за своєю природою. Полемічний дух пронизує композицію і сюжет. Полемічним викликом звучить підзаголовок роману «Чиста жінка, правдиво зображена», автор виступає проти авторитетних мислителів та поетів, критикує модні увлечення і формули.

За своєю своєрідністю головна сюжетна лінія в романі «Повія» суттєво відрізняється від структури роману «Тесс із роду д'Ербервіллів». У «Повії» — це складніший і трагічний життєвий шлях Христі. Всі інші — лінія батька й сина Супрунєнків, родини Карпа, Зора, Проценка, Колісника, Марини і Марії — явно допоміжні, здебільшого відтворені пунктирно. Цим досягається розповідна цілісність роману та його продумана композиційна організованість.

Кожна з чотирьох частин роману має свою замкнутість, відносну завершеність, своє коло діючих осіб, свою кульмінацію і розв'язку. У першій частині Христю вигнано із села; у другій — остаточно із села і тимчасово із повітового міста; у третій — остаточно із рідного повіту; у четвертій — із життя.

Художнє осмислення проституції як суспільного явища переконливіше у Панаса Мирного, ніж у Т. Гарді, тому що для села воно менш типове. Проте перевага українського митця у детальному зображенні обставин стає очевидною при аналізі обох романів. Відомі французькі письменники, обираючи вказану тему, не ставили перед собою завдання всебічно відтворити незавидну долю жінки в тогочасному суспільстві,

а розраховували на можливість зобразити різні пікантні епізоди в її житті. Співчуття до своєї героїні не викликало ніяких асоціацій щодо перспектив покращання її долі. Можна пригадати романи «Сцени з життя богеми» Мюрже, «Блиск і убозтво куртизанок» та «Утрачені ілюзії» Бальзака, «Знедолені» й «Маріон Делорм» В. Гюго, «Дама з камеліями» Дюма, «Еліза» Едмонта Гонкура, та цілий ряд інших можна було б назвати...

Важливою спільною рисою у Панаса Мирного і Томаса Гарді у даному випадку є те, що їх обох можна протиставити письменникам так званої «французької школи». Вони відрізняються від французів тим, що при осмисленні вказаної нами актуальної проблеми заглиблюються в конкретно-історичні обставини, простежують їх вплив на людину з народу і, врешті-решт, детерміновано показують їх трагічний кінець.

Досить зіставити окремі епізоди обох романів П. Мирного і Т. Гарді, щоб помітити, як об'єктивно захищають себе обидві героїні, посилаючись на те, що не мали досить сил протистояти руйнівному впливові суспільства. В обох романах висловлена в підтексті одна й та ж думка, що бідні жінки часто приречені миритися «з легким хлібом»...

Якщо Т. Гарді в романі «Тесс із роду д'Ербервілів» використав у поетикальному аспекті такі художні прийоми, як внутрішній монолог, ретроспекції, листування, портретну характеристику в динаміці, психологічні описи пейзажу, діалогічне мовлення, то П. Мирний у «Повії», крім вказаних художніх засобів (за винятком листування), — авторські відступи, народнопоетичну поетику в широкому спектрі, значну систему персонажів і суспільний фон...

Таким чином, надзвичайно плідною здається нам розробка жіночої теми обома романістами. Наявність подібного збігу може бути і випадковою, але не випадкова трансформація авторської позиції, що простежується на прикладі обох романів (у даному випадку ми схильні вважати вказану подібність наслідком аналогічних процесів, що відбувалися в суспільстві обох країн).

У ряді літературознавчих праць проводиться певна паралель між «Воскресінням» Л. Толстого, «Повією» П. Мирного та «Тесс із роду д'Ербервіллів» Т. Гарді як творами на споріднену тему і цілком слушно вказується, що український і англійський письменники, як і їх геніальний сучасник, були критиками окремих вад тогочасного суспільства. Л. Толстой для обох художників слова був взірцем проникливого митця-аналітика найрізноманітніших станів людської душі. Можна погодитися з думкою, що саме тому в останній частині свого роману П. Мирний дав значно глибшу психологічну характеристику повії Христі. Для усєї частини властиві глибокі роздуми, переживання героїні роману, котрі знаходять свій вияв у внутрішніх монологів, тобто в тій формі психологічного аналізу, яка найбільшою мірою характерна саме романам Л. Толстого, становить одну з істотних ознак його художнього методу.

Щоб пізнати своєрідність художньої системи обох письменників, необхідно розкрити їх внутрішні закономірності, осмислити процес типізації й індивідуалізації характерів, зрозуміти естетичну програму митців — від задуму до його втілення.

У руслі наших міркувань заслуговує на увагу осмислення проблеми любов — смерть в антивоєнних романах Е. Хемінгуея «Прощавай, зброє!» і О. Гончара «Людина і зброя». Американський письменник добровільно брав участь у подіях Першої світової війни, а український — у подіях Великої Вітчизняної війни. Фронтові окопи стали для них другим життєвим університетом. Романи обох митців показують війну як явище спустошувальне, дегуманізуюче. В авторів не було потреби збирати матеріал для своїх книг, бо все, що потрібно було для їх створення, жило в їх пам'яті й серцях.

Романісти осмислюють вказану проблему своєрідно, але завершення її має трагічний характер. Наприклад, любовна історія Фреда Генрі та Кетрін Барклі, якби не була складною сама по собі, створює лише одну сюжетну лінію роману. Другу сюжетну лінію складає той єдиний ланцюг зовнішніх подій, який зумовлює динаміку образів героїв, іншими сло-

вами — війна. Взаємозумовленість воєнної і ліричної ліній проявляється навіть не в простій послідовності подій. Зустрічі з Кетрін незмінно перемежуються фронтовими епізодами: кожного разу (в хронологічному плані) зростання почуттів героїв має своєю аналогією відповідний воєнний епізод. Сама регулярність зміни ліричного плану воєнним має у відповідності з законами синтезу змістовне значення.

Любов Генрі й Кетрін, як і фінал роману, закінчується трагічно. Війна деформувала людину фізично й духовно. Письменник створює ускладнену ситуацію, коли герой залишає війну з усіма її жорстокостями і втікає з Кетрін у Швейцарію. Але війна «наздоганяє» їх навіть у затишній країні. Під час пологів Кетрін народжує мертву дитину і сама вмирає. Генрі залишається самотнім. Смерть дитини і Кетрін підкреслює повний крах надій Генрі на щастя, незважаючи на те, що він попросився зі зброєю. Письменник використав у романі найбільш гостродраматичні епізоди своєї біографії, прислуховуючись до порад Фіцджеральда [2, с. 164].

У романі «Людина і зброя» О. Гончар теж творчо використовує елементи своєї біографії. Романтична сила кохання, любов Тані і Богдана весь час контрастує у романі з реаліями війни. Лише певний час закохані студенти підтримують зв'язок, але потім сталося так, що вони гублять один одного у вирі війни і їм залишається жити спогадами.

Але в романі наявна й інша лірична колізія — трагічна любов Лагутіна й Мар'яни. Життєрадісні студенти одружуються на самому початку війни. Лагутін, як і його друзі-однокурсники, добровільно йде в студбат. В одному з жорстоких боїв Лагутін загинув: «Годилось би, за народним звичаєм, посадити Славикові в узголів'ї калину червону або тополю. Але де та калина? Де ви, тополи? Прийде колись Мар'яна сюди, прийде й посадить — і виросте її туга, її любов живою піснею стане над цілим дніпровським краєм...» [3, с. 161].

Якщо Хемінгуей зосереджує головну увагу на ліричному сюжеті, то Гончар — на епічному. Фінал роману американського письменника є песимістичним, а українського — життєстверджуючим. Але, враховуючи філософське і художнє

осмислення любові та смерті, обидва письменники одно-стайні — війна приносить людям страждання і смерть, ігноруючи найсвятіші почуття.

Романтична і сильна лірична лінія обох романів — переконлива в антивоєнній реалістичній літературі — містить у собі велику силу гуманістичного узагальнення.

Таким чином, своєрідні художні системи митців аналізованих творів свідчать, що антиномічні поняття любов — смерть є вічними і загальнолюдськими. Виходячи зі своїх світоглядних і естетичних принципів, письменники досліджують феноменальні особливості цього явища в європейській літературі. Поетикальний аспект вказаних творів сприяв поглибленому розумінню їх тематологічних вимірів. Правий був один з героїв О. Хемінгуея, стверджуючи у широкому філософському сенсі, що якщо двоє люблять одне одного, то не може бути щасливого кінця («Смерть після полудня»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Водолагин А. В. Любовь и смерть в понимании В. В. Розанова / А. В. Водолагин // Вопросы философии. — 2006. — № 10. — С. 11–116.
2. Гиленсон Б. Хемингуэй и его женщины / Борис Гиленсон. — М.: Олма-Пресс, 1999. — 415 с.
3. Гончар О. Твори: в 7 т. / Олесь Гончар. — К.: Дніпро, 1987. — Т. 4. — 589 с.
4. Гуменний М. Х. Проблеми історико-типологічного дослідження художніх творів: навчальний посібник / М. Х. Гуменний. — Херсон: Темп, 1998. — 53 с.
5. Дима А. Принципы сравнительного литературоведения / Александр Дима. — М.: Прогресс, 1977. — 204 с.
6. Коцюбинський М. Твори: в 3 т./ Михайло Коцюбинський. — К.: Дніпро, 1979. — Т. 3. — 375 с.

Стаття надійшла до редакції 24 березня 2014 р.